

TUNYUKUK YAZITINA YANSIYAN İNANÇ / İMAN GÜCÜ VE BUNUN TEOLOJİK TEMELİ ÜZERİNE

On the Theological Basis of the Power of Faith Reflected in Tunyukuk Inscription

Prof. Alimcan İNAYET

ÖZET

Tunyukuk yazıtının batı yüzünde “Niye kaçıyoruz? Çoklar diye niye korkuyoruz? Az(ız) diye niçin yenilelim, saldıralım dedim. Saldırdık ve baskın verdik.” şeklinde bir ifade vardır. Bağlama bakıldığında, bu sözün Türk beylerinin kalabalık düşmanın toplandığını duyunca savaştan vazgeçmek üzere olduğu bir anda Tunyukuk tarafından söylendiği görülür. Kendilerinden iki kat büyük düşman karşısında tereddüde düşen Türk beyleri Tunyukuk’un bu sözü üzerine savaşa girmiş ve düşmanı tarumar etmişlerdir. Burada düşmanı yenilgiye uğratan gücün inanç / iman gücü olduğu çok açıktır. Tunyukuk Tanrının kendileriyle birlikte olduğuna, kendilerini koruyacağına, muzaffer kılacağına sonsuz bir güvenle inanmaktadır. Onun bu inancının elbette tarihi, kültürel ve teolojik kökleri vardır.

Bilindiği gibi, Türkler kendilerinin tanrının çocukları olduklarına inanmışlardır. Bunu Hun hükümdarlarına verilen “Tengrikut” unvanından anlamaktayız. Çin kayıtlarına geçen “Ch’eng-li ku-t’u” ifadesi Hunca “Tengrikut” sözcüğünün ahenk tercümesi olup “Tanrının oğlu” anlamına geldiği bilinmektedir. Töleslerin türeyişi ile ilgili bir mitte Töleslerin Hun hükümdarının kızı ile gökten kurt biçiminde indiğine inanılan tanrıdan türediği anlatılmıştır. Miti yaratan zihniyet Türklerin soyunu bozkurt üzerinden Gök Tanrı’ya bağlayarak onları doğrudan Gök Tanrı’nın çocukları olduğunu anlatmak istemiştir. Yani Türk dinî-mitolojik sistemine göre, Türkler Tanrı’nın çocuklarıdır ve dolayısıyla Tanrı’nın koruması altındadır. Tunyukuk’un inancı işte böyle bir teolojik temele dayanmaktadır. Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında da bunu teyit edecek örnekler bulunmaktadır.

Bu bildiride Türklerdeki gök tanrı inancının kökleri, değişim ve dönüşümleri ve bunun Tunyukuk yazıtındaki yansımaları değerlendirilecektir.

Anahtar sözcükler: Tunyukuk, Çin, Gök Tanrı, Umay, yer su

Abstract

On the west side of the Tunyukuk inscription, there is a statement as "Why are we running away? Why are we afraid the fact that the enemy outnumber? Why should we be defeated because of we are less ? I said those and let we attack. We attacked and raided. ". Considering the context, it is seen that this word was said by Tunyukuk at a time when the Turkish lords were about to give up the war after hearing the crowd enemy come together. Turkish gentlemen, who were hesitating against enemies twice as big as themselves, entered the war upon this statement of Tunyukuk and defeated the enemy. According to passage, it is clear that the power which defeats the enemy is the power of faith. Tunyukuk believes that God is with them, will protect them, and make them victorious with an interminably confidence. His belief, of course, has historical, cultural and theological roots.

As known, Turks believed that they were children of God. We can understand this from the title of Tengrikut given to Hun rulers. The phrase “Ch’eng-li ku-t’u, which is recorded in

Chinese historical resources , is a transcription of the word "tengrikut" in Hun language and is known to mean son of God. In a myth about the derivation of the tribe of Töles, it was explained that the tribe of Töles are derived from the God believed to have descended from the sky in the form of a wolf with daughter of th Hun ruler. The mindset that created the myth wanted to explain the Turks' descendants by connecting to god through the gray wolf and tell them that they were the children of the God. In other words, according to the Turkish religious-mythological system, Turks are the children of God and therefore they are under the protection of God. Tunyukuk's faith is based on such a theological basis. There are more examples to confirm this belief in the inscriptions of Kül Tigin and Bilge Kagan.

In this paper, the origins, changes and transformation of the sky god belief in Turks and their reflections in the Tunyukuk inscription will be evaluated

Keywords: Tunyukuk, Chinese, Sky God, wolf, Turk

Tunyukuk yazıtı Orhun yazıtlarının en önemlilerinden birisidir. II. Göktürk kağanlığının veziri, kumandanı ve danışmanı Tunyukuk tarafından 720-725 yılları arasında diktirilmiştir. Bu yazıt 732 yılında diktirilen Kül Tigin yazıtından 12 yıl, 735 yılında diktirilen Bilge Kağan yazıtından 15 yıl daha eskidir. Dolayısıyla Tunyukuk yazıtına yansıyan inanç unsurları Kül Tigin ya da Bilge Kağan yazıtına akseden inanç unsurlarıyla değil, daha eskiye ait kayıtlara geçen inanç unsurlarıyla karşılaştırılmalı ve değerlendirilmelidir.

Tunyukuk yazıtının batı yüzünde şöyle bir ifade vardır: *Tılıg kelürti. Sabı antag: Yarış yazıda on tümen sü tirilti tir. Ol sabıg eşidip begler köp (36) yanalım; arıg ubutı yig tidi. Ben ança tir men, ben Bilge Tunukuk: Altun yışığ aşı keltimiz; İrtiş ögüzüg (37) keçe keltimiz. Kelmışi alp tidi; tuymadı. Teñri, Umay, ıduk yir sub basa birti erinç. Neke tezer biz?(38) Üküş tiyin neke korkur biz? Az tiyin ne basınalım; tegelim tidim. Tegdimiz, yolıdımız. İkinti kün (39) örtçe kızıp kelti. Sünüşdümüz. Bizinte iki uçı sınarça artuk erti. Teñri yarlıkaduk üçün üküş tiyin (40) korkmadımız, sünüşdümüz. Tarduş şadra udı yandımız. Kaganın tutdumuz; yabgusun, şadin (41) anta ölürti. Eligçe er tutdumuz; ol ok tün bodunun sayu it(t)ımız. Ol sabıg eşidip On İki Ok begleri, bodunı kop (42) kelti, yükünti.*

"Casusu getirdiler. Sözü şöyle: Yarış (Cungarya) Ovası'nda on tümen (yüz bin) asker toplandı diyor. O sözü işitince beyler hep birden geri dönelim, temiz olmanın utancı (kirlenmekten, yenilmekten) yeğdir dediler. Ben şöyle derim, ben Bilge Tunyukuk: Altun (Altay) Dağlarını aşarak geldik; İrtiş Irmağı'nı geçerek geldik. (Düşman, buralardan) gelmiş olmaları zor dedi ve (geldiğimizi) fark etmedi. Hiç şüphe yok ki Tanrı, Umay, kutsal yer su (onları) bastı. Niye kaçıyoruz? Çoklar diye niye korkuyoruz? Az(ız) diye niçin yenilelim; saldıralım dedim. Saldırdık ve baskın verdik. İkinci gün ateş gibi kızıp geldiler. Savaşık. Bizden, iki kanatları kadar fazla idiler. Tanrı lütfettiği için (onlar) çok diye korkmadık ve savaşık. Tarduş şadına doğru izleyip dağıttık. Kağanlarını tuttuk; yabgularını, şadlarını orada öldürüp elli kadar eri tuttuk ve hemen o gece halkını (geri kalanları) sayarak gönderdik. O haberi (böyle yaptığımızı) işiten On Ok beyleri ve halkı hep geldi ve başı eğdi. " (Ercilasun 2016: 616-617).

Burada iki nokta dikkate değerdir. Biri, Türk beylerinin düşmandan yüz bin kişi toplandığını duyunca mücadeleden vazgeçmek isterken, Bilge Tunyukuk "çok diye niye korkuyoruz? Az(ız) diye niçin yenilelim" diyerek buna karşı koymasındır. Diğer, Tanrı, Umay, kutsal yer suların düşmanı basmasıdır. Tunyukuk'un "çok diye niye korkuyoruz? Az(ız) diye niçin yenilelim" ifadesinde derin bir inanç / iman söz konusudur. Çünkü o Tanrıya, Umay'a ve kutsal yer suya inanmakta, Tanrının kendileriyle beraber olduğundan, düşmanı basacağından hiç şüphe etmemektedir. Tunyukuk ve ordusu bu iman gücüyle yüz bin kişilik düşman ordusuna karşı savaşmış ve galip gelmiştir.

Elbette, bu inancın çok köklü ve derin temelleri vardır.

Türkler başlangıçtan beri kendilerinin Tanrının çocukları olduğuna inana gelmişlerdir. Bu inanç Türklerin, Uygurların türeyişi mitlerine, Böğü Kağan efsanesi, Kaşgarlı Mahmut'un Türkler hakkında naklettiği rivayet ve hadislere yansıtılmıştır.

“Töleslerin Kurttan Türeyişi” mitine göre, Tölesler Hun Tanrıkutu'nun güzel iki kızından birisinin tanrı ya da tanrının elçisi olarak düşünülen bir kurtla evliliğinden türemişlerdir (Eberhard:1996: 73; Ögel 2003: 17-18; Namu Jila 2009: 105). Bir başka mite göre, Türkler ve Türklerin Aşına soyu düşman tarafından eli kolu kesilip sazlığa atılan bir çocuğun bir dişi kurt tarafından beslenmesi ve onunla birlikte olmasından türemişlerdir (Liu Mau-tsai 2006: 13-14). “Uygurların Türeyiş Destanı”na göre Uygurlar Tuğla (yani Tula) ve Selenga nehirlerinin birleştiği yerde bulunan iki ağacın üzerine gökten inen ışıktan türemişlerdi (Cüveyni 1998: 103-105; Eberhard 1996: 75). Kaşgarlı da bütün samimiyetiyle “Tanrının devlet güneşini Türk burçlarında doğdurmuş olduğunu ve onların mülkleri üzerinde göklerin bütün tegrelerini döndürmüş bulunduğunu gördüm. Tanrı onlara Türk adını verdi ve onları yeryüzüne ilbay kıldı.” (Atalay 1998: 3-4) der. Miti yaratan zihniyete göre, Türkler Tanrı'nın çocuklarıdır. Tanrı'nın tüm yetke ve haklarının temsilcileri ve mirasçılarıdır. Dolayısıyla yer yüzüne /dünyaya hükmetmelidirler.

Bu inanç daha sonraki kültürel süreçte hükümdar / kağan seviyesinde yansıtılır olmuştur. Türklerin ecdadı olan Hunlarda bu inancın çarpıcı örneklerini görmek mümkündür. Çince tarih kitaplarında Hun hükümdarı Ch'an-yu ile ilgili olarak şu ifadeler yer verilir: "Ch'an-yu, Luant-ti ailesinden gelmiş (ve) halkı onu 'Ch'eng-li Ku-t'u Ch'an-yu' olarak tanımıştır. Hsiung-nu'lar 'Göge' ch'eng-li' derler, 'Oğul' karşılığında da 'Ku-t'u'yu kullanırlardı. Ch'an-yu (sözü) ise enginliği gösterir. Dolayısıyla bu (unvan) 'Gök gibi engin' olduğunu ifade ederdi." (Hanshu 2004: 7-8). Buradaki “Ch'eng-li Ku-t'u” ifadesi “Tanrıkut” sözcününün Çince transkripsiyonu olup, açıklamaya göre, “Tanrı'nın oğlu” ya da “Tanrıoğlu” anlamına gelmektedir. Bu inançtan dolayı M.Ö. 176 yılında Ch'an-yu Han imparatoruna gönderdiği bir mektuba şöyle başlamaktaydı: "Gök tarafından tahta çıkarılan Hsiung-nu'ların büyük Ch'an-yu'sü saygıyla imparatorun hatırını sorar." (Hanshu 2004: 13). Bu mektubun devamında Ch'an-yu şöyle diyor: "Göğün yardımı ile yetenekli askerlerimiz ve güçlü atlarımız sayesinde Yüeh-chih'ları ağır (bir) hezimete uğratarak hepsini ya öldürdük ya da tabi kıldık ve böylece bu meseleyi hallettik." (Hanshu 2004: 14). Bu yazışmalara yansıyan düşünceye göre, Hunlar Tanrı'nın çocuklarıdır ve Tanrı'nın koruması altındadır. Savaşta Hunların yanındadır. Hunlar ve Chan'yu'sü sadece Gök tarafından değil, aynı zamanda yer tarafından yaratılmış, güneş ve ay tarafından hakim kılınmıştır: "Gök ve yer tarafından yaratılmış, güneş ve ay tarafından hakim kılınmış Hsiung-nu'ların Büyük Ch'an-yu'sü saygıyla Han imparatorunun hatırını sorar." (Hanshu 2004: 17). M.Ö. 89 yılında Ch'an-yu Han devletine gönderdiği bir mektupta şöyle yazar: "Hu'lar (Hsiung-nu) Göğün sevgili oğulları olduklarından ufak tefek kurallar için sıkıntıya girmezler." (Hanshu 2004: 40). Hunlar da Tanrı'ya son derece saygılı idiler. Antlaşmaları Göğün huzurunda yapar, yapılan antlaşmayı bozup tanrı'yı kandırmaktan korkar, eğer bozmak icap ederse, Göge kurban sunarak bozmaktadırlar (Hanshu 2004: 59-60).

Tanrıkut, yani Tanrıoğlu, antik çağlarda Hun ve Çin hükümdarlarına verilen teolojik bir unvandır. İlahi boyutundan dolayı Tanrıkut yüceltilmiş, Tanrının vekili olarak kabul edilmiştir. Tanrıoğlu'nun babası gök, annesi yer olarak tasavvur edilmiştir. Bu düşüncenin de derin kökleri vardır. Türk kozmolojisi gök ve yer merkezli evrenselci dikotomik anlayış üzerine inşa edilmiştir (Esin 2001: 19). Gök baba, yer anadır. Her şey bu iki özden meydana gelmiştir. Türk mitolojisinde gök ve yer eşit derecede önemlidir. Eski Türk inanç sisteminde Umay ve yer-su kutsaldır. Seyidov bu konuyla ilgili çarpıcı örnekler vermiştir. Onun naklettiği bilgilere göre, Türkler yeri kutsal saymakta, ululamakta ve yere tapmaktadırlar. Türk halk inancına göre, “yer tanrısı” en kuvvetli güçlerden birisidir. Türkler yer-suyu “kutsal vatan” olarak anlamlandırmışlardır (Seyidov 1996: 259 – 265).

Uygur Kağanlığı dönemine ait Şine Usu yazıtının Doğu yüzünün 1. Satırındaki *kulum küñüm bodunug teñri yer ayu berti anta sançtım yazoklug atlıg[ıg] <> teñri tuta berti* “Kullarım, hizmetçilerim ve halkım (için) gök (ve) yer buyruk verdi, orada mızrakladım. Günahkar süvarileri <> (ebedi) gök tutuverdi” (ŞU D1) cümlesi (Aydın 2018: 54-55) nde; yine Şine Usu yazıtının Güney yüzünün 9. Satırındaki *meniñ süm üç <> -p berti tug [taşık])r beş yüz kedimlig yadag bir éki şaşıp keldi küñüm kulum bodunug teñri yer ayu[bé]rti anta sançtım <>*. “benim ordum üç <> verdi. Tuğu (dışarı) çıkaran beş yüz zırhlı piyadeden bir ikisi (birkaçı) ayrılıp geldi. Hizmetçilerim (ve) kullarım, halkı(m) (için) gök (ve) yer öyle buyurduğu için (onları) orada mızrakladım.(ŞU G9) cümlesi (Aydın 2018: 61) nde *teñri yer* ibaresi geçer ki, burada tengri ile yer, yani gök ile yer birbiriyle eşit mevkidedir. Buyurucu, emredici bir gücü ifade etmektedir.

Çin kozmolojisine göre, *tengri yer*, yani *tiandi* 天地 “gök ve yer” kaostan doğmuştur. Eril ve dişil ilkeyi kendinde birleştiren gök ve yer üreten / yaratan ve aynı zamanda besleyen bir güçtür. Tariat Yazıtının Batı yüzünün 3. Satırında *üze kök tengri yarlıkadok üçün asra yağız yer igit<d>ök üçün elimin törömün etinti(m)* “Yukarıda mavi gök buyurduğu için, aşağıda yağız yer beslediği için yurdumu (ve) yasalarımı düzenledim” (Ta B3) cümlesi işte bu gücün doğasını yansıtır.

Baba nasıl çocuklarının hamisi ise, Tanrı da çocukları olan Türklerin hamisidir. Baba asla çocuğunu yalnız bırakmaz, her zaman korur ve kanatları altına alır. Komutan Tunyukuk Tanrının kendilerinin yanında olduğuna, düşman ne kadar çok ve güçlü olursa olsun, onlara asla yenilmeyeceğine sonsuz inanmaktadır.

Bu inanç / iman Kült Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında daha açık bir şekilde görülür.

Tanrı tayin ettiği kağanların kavimlerini kollar korur. *üzä türk : t(ä)ñrısı, türk iduk yiri subh ança itmiş. türk : bod(u)n : yok : bolm(a)zun : tiy(i)n : bod(u)n : bolçun tiy(i)n : k(a)ñ(i)m ilt(e)r(i)ş k(a)g(a)n(i)g : ög(ü)m : ilbilgä k(a)tun(u)g : t(ä)ñri : töp(ü)sintä : tut(u)p : yüg(ä)rü : köt(ü)rm(i)ş (ä)r(i)nç*. “ Yukarıda Türk tanrısı, Türk kutsal yer suyu şöyle düzenlemiş. Türk kavmi yok olmasın diye, millet olsun diye babam Elteriş hakanı, annem Elbilge hatunu Tanrı tepesinde tutup yukarı götürmüş.”(KT D11). *t(ä)ñri : küç : birtük üç(ü)n : k(a)ñ(i)m k(a)g(a)n : süsi : böri t(ä)g : (ä)rmış : y(a)gısı : koñ t(ä)g (ä)rm(i)ş* : “Tanrı güç verdiği için babam hakanın ordusu kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş.” (BK D 12).

Kağanlar Tanrının iradesiyle, lütfuyla, yardımıyla savaşları kazanır. *t(ä)ñri : y(a)rl(i)k(a)duk : üçün : ill(i)g(i)g : (e)ls(i)r(ä)tm(i)ş : k(a)g(a)nl(i)g(i)g : k(a)g(a)ns(i)r(a)tm(i)ş : y(a)gıg : b(a)z kıl(m)iş : tizl(i)g(i)g : sökürm(i)ş : b(a)şl(i)g(i)g : yük(ü)ntü[rm(i)ş : k(a)ñ(i)m k(a)g(a)n : (a)nça il(i)g] törüg : k(a)zg(a)n(i)p : uça : b(a)rm(i)ş* : “Tanrı buyurduğu için ellileri elsiz komuş, hakanlıları hakansız komuş, düşmanları muti kılmış. Dizliler diz çöktürmüş, başlılara baş eğdirmiş. Babam hakan bu kadar ülke (ve) türeyi kazandıktan sonra uçu vermiş. (ölü vermiş).” (BK D 14).

Tanrının iradesi olmadan hiçbir şey insan hiçbir şeyi değiştiremez. *türk : og(u)z : b(ä)gl(ä)ri : bod(u)n : (e)ş(i)d(i)ñ : üzä t(ä)ñri : b(a)sm(a)s(a)r : (a)sra yir : t(ä)l(i)nm(ä)s(ä)r : türk : bod(u)n : (e)l(i)ñ(i)n : törün(i)n : k(i)m (a)rt(a)tı [ud(a)çı (ä)rti*. “Ey Türk, Oğuz beyleri; kavmi, işidin: yukarıda Tanrı (=gök) basmasa, aşağıda yer delinmese Türk milleti ülkeni, türeni kim bozar?” (BK D 19).

Sonuç

Tunyukuk’un güçlü ve kalabalık düşman ordusuna karşı üstün geleceğine olan güven duygusunun temelinde derin bir tanrı inancı bulunmaktadır. Tunyukuk’un inancına göre, Türkler Tanrı’nın çocuklarıdır ve Tanrı Türklerin hamisidir. Baba nasıl evladını koruyorsa, Tanrı da Türkleri koruyacaktır. Tanrı her yerededir. Umay ve yer-su da Türklerin koruyucusudur. Dolayısıyla düşmanın, ne kadar güçlü ve kalabalık olursa olsun, Türkleri mağlup etmesi mümkün değildir.

Kaynaklar:

- Atalay, Besim. Divanü Lugati't-Türk Tercümesi I. 4. Baskı, Cilt.I, Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara, 1998.
- Aydın, Erhan. Uygur Yazıtları. Bilge Kültür-Sanat. İstanbul, 2018.
- Cüveyni, Alaaddin Ata Melik. Tarih-i Cihangüşa, Çeviren: Mürsel Öztürk, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.
- Eberhard, W. , Çin'in Şimal Komşuları, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1996.
- Ercilasun, Ahmet Bican. Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları. Dergah Yayınları. İstanbul, 2016.
- Esin, Emel. Türk Kozmolojisine Giriş. Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001.
- Liu Mau-tsai. Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri, Selenge Yayınları. İstanbul, 2006.
- NamuJila, LangTuteng (Kurt Totemi), Milletler Neşriyatı, Pekin, 2009.
- Onat, Ayşe - Sema Orsoy, Konuralp Ercilasun. Han Hanedanı Tarihi Hsiung-nu (Hun) Monografisi. Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara, 2004.
- Orkun, Hüseyin Namık. Eski Türk Yazıtları. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara, 1987.
- Ögel, Bahaeddin. Türk Mitolojisi. 1. Cilt. Türk Tarih Kurumu. Ankara, 2003.
- Seyidov, M.A. "Eski Türk Kitabelerindeki Yer-Sub Meselesi". Çeviren: S. Gömeç. Tarih Araştırmaları Dergisi. Cilt 18, Sayı.29 (1996), ss. 259 – 265.
- Simaçien. Tarihiy Hatiriler. Tecime kılguçılar: Kasım Arış, Hacı Yakup Yüsüpi vd. Şincang Helk Neşriyatı. Ürümqi, 1987.
- Tekin, Talat. Orhon Yazıtları. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara, 2010.